

ממוארים במקום סיפורת. על סדרת האנתולוגיות 'פטל – סיפורים שהיו' בעריכת אביבית משמרי

“לעסה את שפתיה והביטה על בתה לראות למי היא דומה. קשה להכיר בבריה שלא נשלמה צורתה מאיזו דוגמא ניטלה. עצמה את עיניה והעבירה לפניה מקצת מאותם שהכירה. לא כל מה שנזכרה יפה היה ולא כל מה שהיה יפה היה כדאי, שלא כל מה שיפה לשעה יפה לדורות.”

(הסיפור העצוב על הרווקה הזקנה, עגנון)

במקום שבו הסיפורת הופכת פחות אטרקטיבית, מנועה מתיבות תהודה של ממש ומתקיימת, אם בכלל, קיום חלקי בעולם של רפאים, ממילא הדחף לכתוב יצירה של ממש פוחת והולך. והדברים אמורים גם בעולם המואר, המקביל, שבו ספרים רואים אור להרף-עין אדיש ונדחסים אל תוך מגרסת הנייר. רובם ככולם בהצדקה מלאה – מכל שמונה עשר ספרי פרוזה-מקור שקראתי וראו אור בעשרת החודשים האחרונים, חלקם הארי ראוי לגריסה. למרות הפיתוי לא אזכיר שמות – גם כדי שלא לבייש את העצמים שלא ראו בשר ואי אפשר להגיד עליהם שהם חיים, שהרי נשמת חיים אין בהם ואי אפשר להגיד עליהם שהם מתים, שיצרם מעיד עליהם שלא מתו, ועוד, שהם פרים ורבים כבני אדם על האצטבאות של יערה שחורי (או כל מיני נוי בראליות – אחת היא) בשבתה על כס עורכת הפרוזה.

מקור התקלה הוא שגם הספרים היותר ערכיים, שיש להם מסה ומשקל ומתח פנימי היוצר עולם (הללו יספרו על אצבעות יד אחת), זוכים לאותו גורל ממש – גורל המגרסה. רוב המחוללים והנסיבות של המצב האמור הם סוציו-כלכליים והיסטוריים (אני עצמי הזהרתי, בסדרת מאמרים גדולה, מכך שהספרות כולה תקרוס אם לא תכונן את עצמה על בסיס אחר לחלוטין

– המאמרים נכתבו ופורסמו בסוף שנות ה-80 של המאה שעברה). במקום להצטמצם בתחומיה ולסגור על עצמה את הפתחים, פנתה הסיפורת לתחר בקולנוע ובטלוויזיה – מרחבים שאין בהם לספרות שום יתרון. לפחות מחצית הספרים שראו אור בעונה האחרונה זנו לכיוון ה'אמנות החזותית' (קולנוע, טלוויזיה), בה יש די ממון גם עבור מי שכתב את הרומן. הנקודה היא, שכל יוצר קולנוע בינוני ומטה יכול לכתוב "סינופסיס" קולנועי טוב ומדויק לאין שיעור ולגרוף את הפרוטות לעצמו. איכשהו, הספרות נותרה בתחומים השארייתיים השמורים עבור צאצאיה של הרווקה הזקנה. ועדיין לא הזכרנו את האינטרנט על שלל השפעותיו הדורסניות והמשתקות – הוא עצמו ראוי, לבטח, לדיון נפרד.

כללו של עניין: רומן או קובץ סיפורים רציני מצריך שנות עבודה אחדות בעבור אפס תמורה ואפס תשומת לב בגין קריסת כל המערכות הנלוות ומרחב תהודה מינימאלי – מה שמכונה לא פעם "הרפובליקה הספרותית". זו שבקה חיים לכל חי (שברים ממנה צפים באינטרנט על בסיס של מקריות). הניסיונות הבודדים למקד את הדיון, כשלו כולם עד אחד.

נקודת המגוז בכל העניין, על שלל עליביותיו, היא שאף אחד לא רוצה להיחרט בזיכרון כאחרון שיכבה את האור. פחות מכולם – המדינה, שיחסה לספרות נע בין תיעוב לאדישות. באופן הזה מתקיימת הספרות (או מראית העין שלה) קיום שאריתי, המתבסס על פירוורים מהתקציב הלאומי (שרובו נגזל על ידי בעלי עניין עבור מקורבים, מלפנים ומאחור כצפוי וכמקובל) ואי אלה מעות נחושת שמקצים גורמים וולנטאריים שונים. אין בסכומים האלה דיי כדי להעמיד ולו טקסט רציני אחד, אבל יש בנמצא שלב ביניים אחד שאינו תובע חומרות והקפדות והשראות ומאבקים פנימיים כנדרש מרומאן, נובלה או סיפור קצר – הממואר. תמונה ממוסגרת של פיסת זיכרון שגם לא-סופר מובהק יוכל לעצב בקשיים מעטים יחסית, באופן שימקם אותו בשטח ההפקר שבין הספרות לבין הכתיבה האינטרנטית, בה כל ממזר מלך וכל יצאנית מלכת החן. כותבי הממוארים אינם דורכים בשטח הממוקש של הספרות, אבל רואים את גדר התיל מגד. את הנושא ה"משותף" קובע העורך, וכמות המשתתפים מכתיבה, ברוב או במעט, את כמות הקונים והקוראים. אמת, רוב הממוארים הנדפסים הם

בחינת בזבוז של נייר, אבל פה ושם נקריית הפתעה כלשהי, וגם סופרים של ממש מתפתים לקחת חלק (בחוברת הנידונה [גיליון ג'] – שולמית אפפל, הכותבת תמיד דברים של טעם, וראויה לטוב מכוס מי פטלים קלושים). עוד טכניקה להחזיק את ה'ספרות' במצב שאינו חיים ואינו מוות.

ולמרות הכול, ראוי לנו להיות זהירים מאוד, במודוס העקרוני של הז'אנר. די לנו שניזכר בקובץ הממוארים 'שאון הזמן' למנדלשטאם או ב'מטרופוליס' לולדימיר חודסביץ' (השניים תורגמו לעברית) או ב'דיוקן עצמי בגיל 27' ל'דן צלקה (החופף את גבולי הז'אנר) או בכתיבה הממוארי-פוליטית בצרפת של המאה ה-18, כשלא-סופרים מובהקים, אלא אנשי תרבות לעומקו של עניין כתבו ממוארים בלתי נשכחים – והרשימה עוד ארוכה – בכדי לקבוע כי ממוארים אלה עומדים בכבוד מול סיפורת 'תור הכסף' הרוסית ו'דיוקן עצמי' של דן צלקה: מול מיטב סיפורת דור המדינה בשנות ההתהוות וההבשלה שלה. לשון אחר: גם כאן, כשהמדובר בכתב עת המוקדש לממוארים כז'אנר, אפשר לו שיהיה עוד גילוי של בצעי מים מרושלים שמעלים צחנה ואפשר לו להיות נמל מוצא להפלגה מופלאה. זאת אף זאת: אין לתפוש את הממואר כסוג של זיכרון-ילדות מתקופת הצנע או משנות השישים, מעין געגוע אופנתי לימי התום, ובכך לסכם את העניין (שזה מה שיוצא מן החוברת הנידונה) – עלינו לזכור שמבקרי תקופת ההשכלה והתחייה הכניסו את הממוארים של עווילי הסופרים תחת ההגדרה "שרטוט" או "ציור" או "רישום", היינו, אירוע סיפורתי בקנה מידה קטן, בעל אופי משכיתי, פרי מאמץ ממוקד והעדר מובנה של יכולת אפית, לפחות לפי שעה. אל לנו לשכוח שגם המזהירים שבסיפורי גנסין ('בבית סבא' ו'קטטה') הם סוגה הגובלת בממואר ובקנה מידה מוקטן של ציור משכיתי.

כותב שורות אלה בוחר גם הפעם שלא לעסוק בכותבים ובעורכים של 'פטל'. ואף על פי כן העניין כולו מעלה שאלות לא פשוטות, נניח: איך קם אדם בבוקר ומחליט שהוא עורך ומתחיל לערוך, בלא גוף הידע הדרוש לעורך של ספרות עברית ובלא חקירה ודרישה של מהות הז'אנר בתוכו הוא מבקש לפעול? שאלה נכבדה לא פחות: על בסיס מה מחליט כותב פלוני או כותב אלמוני לשגר כתב יד לאדם שאינו מכיר, אלא, אולי, היכרות

שטחית מן המרשתת – והאם די בכך (כנראה די בכך). ושאלה שלישית: על סמך מה החליטו נושאי המשרה בגופים הוולונטאריים לשגר מעות דווקא לכתב עת זה ולא אחר – האם חקרו ובדקו את גוף הידע של העורכים? (אגב, האפשרות שהממונים על הקרנות יפשפשו בציציות, גרועה לא פחות מהאפשרות הראשונה).

נהיר לחלוטין, לפחות על פי שמות הכותבים, שרוב העניין מתמקד ביחסי ציבור. המאבק הוא על הנוכחות התקשורתית ועל תיבת התהודה שהיא יוצרת. הכותבים רובם ככולם אינם סופרים, הם יכלו להיות (סופרים), במאמץ שאין לו מידה ושיעור, אילו בחרו בכך – אבל הם לא בחרו בכך (ובצדק גמור). כושר הניסוח ומידה של מודעות מבדל אותם מאחרים: הם רק בחרו מראש להיות קופירייטרים או עיתונאים וכיוצא. ומי כמוהם יודעים שהעניין אינו מתמצה כלל בכושר ניסוח (סופר הוא ראש וראשון לכל מי שיודע לכתוב רע, ועיינו, למשל, בטקסט הנלווה של עגנון), וממילא ממוקם זה במקום החמישי או השישי מבחינת מדרג החשיבות. מה במקום השני, השלישי והרביעי? ומניין לי לדעת? כיצד אפשר לזהות? אילו הייתה אינסטנציית העריכה של "פטל" מסורה בידי אנשי ספרות, אפשר היה לעקוב אחר חוט המחשבה ועקרונות העריכה, מה לדידם נחשב ומה פחות. אשום כל אשר בכיסי (400 שח) על ההימור, שהעורכות (וגם הכותבים) לא קראו ולו שורה אחת מ'קטטה' או 'בבית סבא' של גנסין, המנוסח בעברית "בלתי אפשרית".

עינינו של 'פטל' ודומיו, אלה שקמו ואלה שיקומו (כי להצלחה אמהות רבות) הוא החדירה אל התודעה הציבורית של הקוראים (בעיקר ברשתות החברתיות), מתוך סברה מוטעית שאלה ימירו את מה שהיה המעגל הראשון והשני של ה"רפובליקה הספרותית" ואולי יהפכו להיות תחליפיה עלי אדמות – ואל יכולת הספיגה התודעתית של ציבור זה, מכוונים הכותבים מדעת או שלא מדעת. עד שלב זה ההצלחה של כתב העת חלקית מאוד, וגם זו נובעת מהסתפחות בכוח או בפועל אל האקטיביזם הפמיניסטי. עם היחלשות האקטיביזם הפמיניסטי (חוב' 2) התאפסה תיבת התהודה.

היה פחות גרוע, לפחות על פי שגרת הדיבור, אילו הוקדשה מירב החוכרת למה שמכונה "סופרים מתחילים", שאז הייתה לעניין הצדקה כלשהי. הנקודה היא שרוב רובם של הכותבים, גילם קרוב לגילי (לאמור, גילו של מתושלח), ורובם-ככולם "אבירי אינטרנט", מלכי הכותבים שעולמם נפרש לפנינו כולו – לאורך, לגובה ולרוחב – בשלוש מאות מילה בפייסבוק; הללו שעולמם קורס במילה השלוש מאות ואחת – וזו אולי עיקר הבעיה: המילים, משלוש מאות או משש מאות ואילך, מסתבכות להם בין הרגליים ובין האצבעות כמין מעשה סריגה שלא צלח וכולו קשרים על קשרים. ואולי הזיכרון הוא שאינו כתמול שלשום – אבל הכותבים (חלקם נזעקו ונתייצבו לעזור מתוך ההקשר העיתונאי והתקשורתי המדלד והולך), עשו את מה שהם יודעים לעשות ועושים תדיר: שקף מוקטן של כתבות צבע, כשהנושא הראשי הוא "האני", מבעד לזכוכית מגדלת מילולית, בצירוף השפעה מדודה ומתונה של אדם ברוך זכר צדיק וקדוש לברכה, שהצטיין בהענקת גוון אישי גס ובוטה לכל דבר ועניין.

פעם, ביום שישי אחד עם ערב, כשהייתי נער, כמעט ילד, הכו אותי הוא וחבורתו מכות רצח בלב רחוב ביאליק ברמת גן, מול העירייה. לאמור, הם היכו, הוא פיקח פיקוח הדוק, יען כי עישנתי סיגריה בשבת ולבושי היה – טוב, לא חשוב. לא חשוב? טנוף ומאוס היה מלבוש ה"שבת" שלי. מה מכם יהלוך יצור בעל עיני עגל שאת החרדיות הפרמננטית שלו שמר מתחת לכובע קסקט בצוותא עם אולר שמונה להבים? העיפו אותי אל גדר הקוצים וראיתי הפוך את השעון הבנוי מצמחים של העירייה – מה שהעיר בי באיחור של יותר מארבעים שנה צורך צודק לכתוב ממואר, והרי הוא מונח לפניכם כתוב: קל, מידי, חסר משקל ככל השאר והיתר הרואים אור ב'פטל'. מכל מקום: תריסר שנים אחרי קרות המעשים האלה, ביום קיץ לוהט, נקלענו, אדם ברוך ואנוכי, איש למחיצת רעהו בבית קפה ברחוב דיזנגוף. הוא הכחיש בכל תוקף, בהלה קשה בקולו, ונעלם.